

ELŐSZÓ

Jelen kötet egy olyan hosszabb kutatási program terméke, amely most újabb fázisába érkezett, s melynek előzményeit az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport korábbi gyűjteményes és egyéni kiadványaiban találhatja meg az olvasó. E kutatás azon, manapság sokat hangoztatott általános diszciplináris fordulat részeként és egyben reflexiójaként fogalmazódott meg, amely a filológia és az irodalomtudomány hagyományos eszköztárát az új kulturális tapasztalatok és technológiai médiumok felől igyekszik újragondolni. Ez a diszciplináris átalakulás egyáltalán nem előzmények nélküli, s így talán nem is annyira új fejleménye a humán tudományoknak, hiszen az irodalomtudomány intézményes helyzete szinte soha nem volt véglegesen rögzített, s időbeliségének tudata lényegében huszadik századi története során végig állandó önreflexióra készítette. Már magának az „irodalmisságnak” a mibenlétére irányuló kérdés is folyton – gyakorta öntudatlanul vagy éppen a bevallott szándékokkal ellentétesen – a rajta kívüli kontextusokat vagy a saját határait érintő műveletekre kényszeríti az irodalomtudomány valamennyi diszkurzusát. Hiszen kijelenthető, hogy a magukat mimetikusként valló olvasási stratégiáktól a formalizmuson át a strukturalizmus kései változataiig lényegében minden irányzat, iskola és módszer előfeltételez egy, a saját szorosan vett tárgyát meghatározó, de azon szükségképpen túlmutató horizontot, amelyre még akkor is támaszkodnia kell, ha identitását éppen a tőle való megkülönböztetésre alapozza. Sőt még az is megkockáztatható, hogy maga az „irodalmisság” – legalábbis az e fogalmat egyáltalán kérdésessé tevő tudomány történeti önreflexióinak tanúsága szerint – csakis az ilyen megkülönböztetés kényszere és a neki való felszámolhatatlan ellenállás feszültségteli kettősségében jön mozgásba, gondolható el és (nem) ragadható meg. Így tehát az a kérdés is megkerülhetetlennek látszik, hogy az irodalomtudomány mint olyan meddig tekint-

hető, sőt tekinthető-e egyáltalán teljesen autonóm, zárt és önmagára vonatkoztatható képződménynek. Vagy például, hogy irodalom és azon kívüli megkülönböztetési miféle néma vagy kimondott előfeltevésekre és hipotézisekre kell támaszkodjanak – mondjuk – a szövegimmanenciát kitüntető elméletek diszkurzusaiban. E felvetődő kérdések felől nemcsak a recepcióesztétika, a hatáselmélet, de az ezektől gyökeresen különböző dekonstrukció is felfogható úgy, mint a hagyományos értelemben vett „irodalomtudományt” felforgató, szétziláló elméleti fejlemény. Ma sokszor azt tapasztalni, hogy a kultúratudományi fordulatot sürgető kutatók könnyed mozdulattal tesznek egyenlőséget a szövegszerűséget abszolutizáló olvasási módok és az éppen a szöveg és a szövegen kívüli különbségét *dinamizáló* irodalmi értéformák közé, melyeket úgy tekintenek homogénnek, hogy azokat kérdéseikkel feltűnően ritkán is faggatják. Egyre gyakrabban hangot kapnak ma az irodalmi orientációjú kultúratudománynak olyan tendenciái, melyek az említett hamis egyenlőség jegyében s annak nyomán az „irodalmiság” egy problematizálatlan, kérdezetlenül hagyott felfogásából indulnak ki, s miközben ezt a felfogást az irodalomtudomány vagy a filológia hagyományának tulajdonítják, latens módon ők maguk is működtetik azt elemzéseikben. Az irodalomtudomány avítségének, korszerűtlenségének vagy leválthatóságának gondolata vélhetőleg nem kis mértékben köszönhető annak, hogy képviselői túlon túl erős ellentétet tételeznek fel a hagyományos filológia irodalomfogalma és a kultúra antropológiailag, szociálisan vagy éppen technológiailag meghatározott felfogása között.

Jelen kötet összeállításakor többek között az volt a célunk, hogy rávilágítsunk ennek az élessé tett ellentétnek az elágazásaira, az azt árnyaló mozzanatokra, melyek már tulajdonképpen magának az oppozíciónak az alakzatát vonják kétségbe. Olyan szövegeket szándékoztunk a magyar olvasóközönség számára hozzáférhetővé tenni, amelyek a szóban forgó problematika összefüggéseit különböző aspektusokból világítják meg, hozzájárulva így kultúratudomány és irodalomtudomány viszonyának árnyaltabb elgondolásához. A válogatás persze nem elhanyagolható mértékben esetleges, egyfelől mivel a probléma természetéből adódóan nem szorítható pontosan kijelölt határok közé, másfelől mivel (az előzőektől nem függetlenül) a téma irodalma gyakorlatilag átláthatatlan és kimeríthetetlen.

A szövegválogatásnál ezért a következő szempontokat részesítettük előnyben. Igyekeztünk viszonylag új (az elmúlt két-három évtizedben keletkezett) szövegeket kiválasztani, amelyek többsége az évek során a nemzetközi és részben már a hazai diszkurzusban is számottevő ismertségre és hivatkozottságra tett szert. Ezenfelül a szövegek egy része egymással is párbeszédet folytat, olykor a szó szoros értelmében támaszkodik egymásra. Itt említhetők a Jacques Derrida, Samuel Weber és Peggy Kamuf tanulmányai közötti összefüggések, és mindannyiuk Kant-hivatkozásai, valamint a Haug–Graevenitz-vita, melyet teljes terjedelmében közlünk.

A kötet négy részre tagolódik. Az első tömb *A fakultások új vitája* címet viseli, és a benne közölt tanulmányok főként a tudomány és az irodalom intézményesülésének témáját taglalják. A humán tudományok és köztük az irodalomtudomány legitimitásának, társadalmi, politikai és jogi kereteinek kérdése különös élességgel vetődik föl ezekben a szövegekben, ám egyik esetben sem azt feltételezve – s nem is azzal a konklúzióval –, hogy e keretek könnyedén megrajzolhatók volnának, és általuk az „irodalmiság” definiálható vagy rögzíthető lenne. Ennyiben akár az itt közölt tanulmányok bizonyos kontrasztba is állíthatók a kultúratudomány (vagy „a kritikai kultúrakutatás”) azon irányával, amely a társadalmi-kulturális meghatározottság jelszavát követve csakis egyfajta alap–felépítmény logika szerint képes a kulturális termelés és fogyasztás elemzésére. A közvetítő és a közvetített, a keret és a keretezett közötti ellentét e tanulmányok nyomán nem két rögzített pólus között áll fönn, hanem éppen a pólusok rögzíthetősége körül jön mozgásba, akár úgy, mint önmagától elkülönülő differencia. Olyan differencia, amelynek a hozzáférhetősége is médiumokra van ráutalva, melyekről nem véglegesen eldönthető, hogy azt pusztán közvetítik-e, vagy épp bennük jön létre – a két lehetőség közötti differencia maga sem rögzíthető. Ennyiben tehát a tanulmányok óhatatlanul megismétlik az irodalom(tudomány) intézményesülésének konstitutív mozzanatát, amely a konstatív és a performatív nyelvhasználat közötti apóriaként is leírható.

A kötet második tömbjét adó Haug–Graevenitz-vita – azon túl, hogy az irodalomtudomány összefüggésében konkrét szempontokkal szolgál *A fakultások új vitájához* – azért is fontos, mert olyan tárgyterületre irányítja a figyelmet, amely valójában az irodalomtu-

dománynak mint a világ mediális közvetítettségével számot vető diszciplínának a *par excellence* területe. Ez a medievisztika, amelyben a művészet, az egymástól elkülönülő művészeti ágak (köztük az irodalom) nem a hagyományos, vagyis a modern értelemben válnak problémává. A mediális közvetítésre ez a tudományterület nem ennek a jól ismert hatástörténetnek a szemüvegén keresztül tekint, azaz nem állítja szembe a művészetit és a mediálist, hanem eredendő egybefonódásukban és egymásra utaltságukban képes látni és láttatni azokat. Éppen ez lehet az a terület, ahol nem működik a szembeállítás irodalomtudomány és médiatudomány – illetve kultúratudomány – között. Miközben már az sem magától értetődő, hogy a médiatudományi és a kultúratudományi fordulat *egyazon* történeti fejlemény két neve, innen nézve kapcsolódásaik eddig nem vizsgált aspektusai is feltárulhatnak.

A *Megérteni a megértést* című egység tanulmányai a korábbi szövegekhez képest nagyobb kört írnak le a tudományos önreflexió mozgásában. Beválogatásukat mindenekelőtt az a tapasztalat indokolta, hogy a kultúratudományos fordulat ismeretelméleti megalapozását a hermeneutikai megértésfogalom kritikájában lehet megjelölni. Ennek a kritikának egyedül megnyilvánulásai természetesen sokféle, ám közös vonásként valamennyiben felismerhető egyfajta gyanakvás a megértés reflexív és tudatosítható mozzanatával szemben. Az autopoietikus rendszerek Maturana-féle elméletét (melyből eddig alig valami volt magyarul hozzáférhető) legismertebb módon Niklas Luhmann helyezi át a szellemtudományok kontextusába vagy közvetíti e tudományok felé. Ez az elmélet ellentmond az átlátható közvetítés és az interszjektív kommunikáció magától értetődőségének, s ezért szokatlan radikalitással vonja kétségbe, hogy egy ilyen közvetítés lehetne a szellemtudományi megértés modellje, de mivel nem azonosítja a természettudományt magával a tudománnyal, nem a pozitivista vagy strukturalista módszert követi. Ezzel függ össze a megértés történetiségének kritikája, mely a hagyomány közvetíthetőségét (tehát megbízhatóságát) is gyanúval illeti, s így nemcsak a megértés, hanem az időbeliség fogalmát is új kontextusba képes helyezni. A tömb címe az itt közölt Bourdieu-tanulmány címének módosított változata, mely tanulmány a művészeti mező kialakulásának rekonstrukciójára tesz kísérletet, vagyis annak a társadalmi térnek a létrejöttét elemzi, amely „a megértés megér-

tésének” modellértékű területévé válhatott. Ez a szöveg annyiban bizonyosan kapcsolódik az előtte állókhoz, hogy a megértés önreflexiójának magára zárulását eredendően lehetetlennek tartja, ezért nála az ilyen lezárulás csakis látszólagos, s ezért ideológiailag gyanús lehet.

Az utolsó rész címe (*Írás és különbség*) az irodalom (és ne felejtjük, a tudomány) specifikus médiumát idézi meg. A Derridától kölcsönzött cím arra utal, hogy az e tömbben összegyűjtött tanulmányok az elméletalkotás, a gondolkodás és a filozófia sajátos közegeként reflektálnak az írásra és a szövegalkotásra, valamint magának a papíralapú kommunikációnak ebben játszott szerepére. Ennyiben óhatatlanul visszautalnak a korábbi fejezetek szövegeire, hiszen az írás és a rá való reflexió nem független a médiumoknak mint materiális hordozóknak az institucionális (újfent jogi, politikai, gazdasági) feltételrendszerétől. Noha az egyes tanulmányok nemcsak tematikájukban és stílusban, de nyelvhasználatuk, argumentatív alakzataik, szellemtudományi hagyományaik tekintetében is jelentős eltéréseket mutatnak, összeköti őket ennek a mediális reflexiónak az erőteljes érvényesítése, amely minduntalan a megértés, a gondolkodás katakrézisszerű konstitúciójára mutat vissza – arra, hogy a megértés feltételrendszerének feltárása éppannyira szükségszerű, mint amennyire lehetetlen feladat.

A szerkesztők